

1. De herdermetafoor in het Oude Testament

Een herder en zijn kudde. In de wijde omgeving van het Beloofde Land is dit beeld overbekend. Eeuwenlang bewoonden nomadische herdersvolken de onherbergzame vlakten en woestijnen. Herder-zijn betekende vaak geen gemakkelijk leven. De herder behoorde dag en nacht de wacht over de kudde te houden. Het beschermen van de kudde te midden van een uitgestrekt en onherbergzaam gebied bracht immers allerlei gevaren met zich mee. Van herders werd echter verwacht hun kudde tegen alle gevaren te beschermen, zelfs al zou dat de herder zijn leven kosten. Van een herder werd verwacht dat hij zijn kudde beschermde, leidde en verzorgde. Tegelijkertijd zorgde de kudde voor het onderhoud van de herder door middel van de wol, de huid, het vet, de hoornen en de melk. Op die manier waren herder en kudde van elkaar afhankelijk. Deze afhankelijkheid vormde de basis voor een liefdevolle en duurzame relatie tussen een herder en zijn dieren.

De sterke verwevenheid met het herderschap maakt dat samenlevingen in het Oude Nabije Oosten worden beschouwd als ‘pastorale samenlevingen’. Met deze kennis is het niet verrassend te ontdekken dat de metafoor van de herder op verschillende manieren invloed heeft gehad op taal, cultuur en religie. Zo werden bijvoorbeeld in het oude Egypte goden als ‘herders’ gekarakteriseerd. Ook is bekend dat koningen van Mesopotamië worden beschreven aan de hand van de herdermetafoor: de koning als herder, het volk als zijn schapen.

Vergelijkbare taal vinden we ook terug in de Bijbel. Al in het eerste boek, Genesis, maken we kennis met twee zaken. In de eerste plaats ontmoeten we de aartsvaders Abraham, Izak en Jakob, die alle

drie voorbeelden zijn van nomadische herders en die het herderleven van toen uit eigen ervaring kenden. Dit laat zien dat de ontstaansgeschiedenis van het volk Israël nauw verweven is met het herderschap. In de tweede plaats zien we op meerdere plaatsen het herderschap op een figuurlijke manier terugkomen: de herdermetafoor. En deze manier van spreken vinden we niet alleen terug in Genesis. Het vormt daar slechts het begin van een steeds prominenter thema dat door de hele Bijbel heen loopt, tot aan het boek Openbaring toe.

Vaststellen van de herdermetafoor

De gedachte dat de herdermetafoor op allerlei plaatsen in het Oude Testament aanwezig is, zal voor een aantal lezers niet vreemd zijn. Voor nu is de vraag op welke manier je de aanwezigheid van deze metafoor eigenlijk kunt vaststellen. Zijn hier manieren voor?

Een van de manieren die wordt gebruikt, is om dit vast te stellen aan de hand van bepaalde werkwoorden, die als belangrijke indicatoren kunnen worden gezien bij het identificeren van de herdermetafoor. Een belangrijk werkwoord in dit verband is *weiden*. Dit werkwoord komt in het Hebreeuws maar liefst 166 keer voor in verschillende vormen en is terug te vinden in 24 van de 39 oudtestamentische boeken. In grofweg driekwart van de gevallen wordt dit werkwoord gebruikt als metafoor, in figuurlijke zin. Dit is met name terug te vinden in de boeken Ezechiël, Jeremia, Jesaja, Zacharia en de Psalmen.

Andere belangrijke indicatoren bij het identificeren van de herdermetafoor zijn de woorden *herder*, dat 83 keer voorkomt, en *kudde*, dat 261 keer voorkomt. Belangrijke werkwoorden die tot het genre van de herderterminologie behoren, zijn bijvoorbeeld *leiden*, *neerliggen*, *hoeden* en *bijeenbrengen*. Zodra de Hebreeuwse grondwoorden van deze termen terug te vinden zijn in een Bijbeltekst, is het

voor de hand liggend dat er gebruik wordt gemaakt van herderterminologie en kan er dus sprake zijn van de aanwezigheid van de herdermetafoor.

Toch is het vaststellen van de aanwezigheid van de herdermetafoor in het Oude Testament niet altijd eenvoudig. Aan de hand van voorbeelden zal ik duidelijk maken dat er grofweg drie categorieën zijn.

Expliciet gebruik van de herdermetafoor

De meest zichtbare toepassingen van de herdermetafoor voor lezers van het Oude Testament zijn die gevallen waarin een persoon zichzelf of een ander afbeeldt als herder. Vaak worden dergelijke expliciete toepassingen van de metafoor ondersteund door een reeks (werk)woorden die nauw verbonden zijn met het leven van een herder. Een voorbeeld van dit type gebruik van de herdermetafoor is Psalm 23:1-4:

Een psalm van David. De HEERE is mijn Herder, mij zal niets ontbreken. Hij doet mij nederliggen in grazige weiden; Hij voert mij zachtjes aan zeer stille wateren. Hij verkwikt mijn ziel; Hij leidt mij in het spoor der gerechtigheid, om Zijns Naams wil. Al ging ik ook in een dal der schaduw des doods, ik zou geen kwaad vrezen, want Gij zijt met mij; Uw stok en Uw staf, die vertroosten mij.

Dat het gebruik van de herderterminologie in deze verzen figuratief is, wordt duidelijk zichtbaar in het feit dat David de HEERE als Herder omschrijft. Daarnaast zijn *nederliggen*, (*zachtjes*) *voeren* en *leiden* werkwoorden die rechtstreeks aan de herderterminologie zijn ontleend. Dat geldt eveneens voor de genoemde *grazige weiden*, *stille wateren* en de *stok* en de *staf*. De aanwezigheid van deze woorden maakt dat Psalm 23 bij uitstek aan de criteria voldoet om

als voorbeeld te dienen van een expliciet gebruik van de herdermetafoor.

Impliciet gebruik van de herdermetafoor

Er is sprake van een impliciet gebruik van de herdermetafoor op het moment dat bepaalde (werk)woorden de aanwezigheid van de metafoor suggereren, terwijl een aantal directe verwijzingen ontbreken. Een voorbeeld van dit impliciete gebruik kunnen we vinden in Jesaja 49: 8-13:

Alzo zegt de HEERE: In dien tijd des welbehagens heb Ik U verhoord en ten dage des heils heb Ik U geholpen; en Ik zal U bewaren en Ik zal U geven tot een Verbond des volks, om het aardrijk op te richten, om de verwoeste erfenissen te doen beërven; Om te zeggen tot de gebondenen: Gaat uit; tot hen die in duisternis zijn: Komt tevoorschijn. Zij zullen op de wegen weiden en op alle hoge plaatsen zal hun weide wezen. Zij zullen niet hongeren, noch dorsten, en de hitte en de zon zal hen niet steken; want hun Ontfermer zal hen leiden, en Hij zal hen aan de springaders der wateren zachtjes leiden. En Ik zal al Mijn bergen tot een weg maken, en Mijn banen zullen verhoogd zijn. Zie, dezen zullen van verre komen; en zie, die van het noorden en van het westen, en genen uit het land van Sinim. Juicht, gij hemelen, en verheug u, gij aarde, en gij bergen, maakt gedreun met gejuich; want de HEERE heeft Zijn volk vertroost, en Hij zal Zich over Zijn ellendigen ontfermen.

Zelfs al ontbreken de specifieke termen *herder*, *schapen* of *kudde* in zowel deze passage als in de direct omliggende hoofdstukken (48 en 50), toch kan deze perikoop worden beschouwd als een voorbeeld van een impliciete toepassing van de herdermetafoor. Ondanks het ontbreken van primaire termen, wekken andere elementen zoals *op alle hoge plaatsen zal hun weide wezen, niet hongeren,*

noch dorsten, de hitte en de zon zal hen niet steken, hun Ontfermer zal hen leiden, en aan de springaders der wateren zachtjes leiden onmiskenbaar het beeld op van een herder en zijn kudde.

Mogelijk gebruik van de herdermetafoor

Een mogelijk gebruik van de herdermetafoor wordt vastgesteld wanneer een Bijbelgedeelte weliswaar (werk)woorden bevat die associaties met de herdermetafoor oproepen, maar waarbij primaire indicatoren ontbreken, zodat onzeker blijft of er daadwerkelijk sprake is van de aanwezigheid van de herdermetafoor. Een voorbeeld hiervan is Psalm 121:

Een lied Hammaäloth. Ik hef mijn ogen op naar de bergen, vanwaar mijn hulp komen zal. Mijn hulp is van den HEERE, Die hemel en aarde gemaakt heeft. Hij zal uw voet niet laten wankelen; uw Bewaarder zal niet sluimeren. Zie, de Bewaarder Israëls zal niet sluimeren, noch slapen. De HEERE is uw Bewaarder, de HEERE is uw Schaduw aan uw rechterhand. De zon zal u des daags niet steken, noch de maan des nachts. De HEERE zal u bewaren van alle kwaad; uw ziel zal Hij bewaren. De HEERE zal uw uitgang en uw ingang bewaren, van nu aan tot in der eeuwigheid.

In de woorden van Psalm 121 komt de zorg van de HEERE voor Zijn volk duidelijk naar voren. Hij zal hen bewaren en beschermen tegen de gevaren die nadrukkelijk passen in de context van het Midden-Oosten. Met name in de woorden *De HEERE zal uw uitgang en uw ingang bewaren* lezen sommige exegeten een verwijzing naar het beeld van de herder. Hoewel de woorden van Psalm 121 zouden kunnen worden verbonden aan de herdermetafoor, betekent dit nog niet dat de aanwezigheid van deze metafoor ook daadwerkelijk kan worden vastgesteld. Daarvoor ontbreken te veel concretere verwijzingen naar het herderschap.

Nu de methode voor het vaststellen van de herdermetafoor is uiteengezet, kunnen we ons daadwerkelijk gaan richten op de manieren waarop deze metafoor in het Oude Testament verschijnt. In dit boek wordt dit onderzocht aan de hand van drie verschillende benaderingen. Allereerst wordt de aanwezigheid van de herdermetafoor belicht in de beschrijving van Israëls geschiedenis. Vervolgens wordt ingezoomd op de wijze waarop de HEERE Zichzelf openbaart aan de hand van deze metafoor. Tot slot wordt onderzocht op welke manier de herdermetafoor voorkomt in de profetieën van Jesaja, Ezechiël en Zacharia.

Vragen

1. Wat betekent het om een herder te zijn in een nomadische samenleving? Past dit beeld bij het idee dat wij vaak van een herder hebben?
2. In Nederland heeft de scheepvaart een grote invloed gehad op de taalontwikkeling. Kun je hier voorbeelden van noemen? Op welke manier is dit vergelijkbaar met de manier waarop 'herdertaal' aanwezig is in de taal en cultuur in het Oude Nabije Oosten?
3. Wat kun je zeggen over de invloed van het herderschap op het leven van de aartsvaders van Israël, en daarmee op het begin van Israëls geschiedenis?
4. Op welke manieren kan de aanwezigheid van de herdermetafoor in het Oude Testament worden vastgesteld? Welke indicatoren of aanknopingspunten worden gebruikt?
5. Lees Psalm 121. Is hier sprake van de aanwezigheid van 'herdertaal'? Waarom wel of niet?